

Теорія та історія держави і права

УДК 340.15:343.1(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18469218>

**Генезис гуманітарного та кримінально-процесуального захисту прав
людини на українських землях: від «Руської Правди» до Литовських
статутів**

Ганенко Ігор Сергійович,

кандидат юридичних наук,

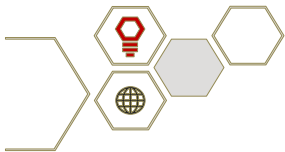
прокурор Херсонської окружної прокуратури Херсонської області,

м. Херсон, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

Прийнято: 16.01.2026 | Опубліковано: 30.01.2026

Анотація: У дослідженні розглядаються порушення прав людини у сфері кримінального правосуддя та показано, як ці засоби захисту розвивалися протягом різних історичних періодів.

Вже протягом епохи Київської Русі та під час функціонування Великого Князівства Литовського, на територіях, які згодом стали українськими землями, поступово закладалися фундаментальні уявлення, що стосувалися правового забезпечення захисту індивіда та ефективного впорядкування суспільних взаємин. Водночас, діючи на сьогоднішній день правові системи не є ізольованими конструкціями, адже вони значною мірою ґрунтуються на концептуальних ідеях та непорушних правових засадах, які були ретельно закладені в середньовічних юридичних пам'ятках. Серед таких історичних джерел особливе місце посідає «Руська Правда». Вона не просто стала першою серйозною спробою кодифікувати розрізнені норми як звичаєвого, так і князівського права в усьому східнослов'янському культурно-правовому

середовищі, але й фактично визначила траєкторію та відіграла вирішальну, визначальну роль у подальшому еволюційному розвитку правових відносин на теренах українських земель.

Історичні дані свідчать про те, що в Середньовіччі система правового захисту залежала від особистих угод та звичаєвих практик. Ці права зберігалися Литовськими статутами, які стали письмовими документами права. Деякі елементи правової системи Великого князівства Литовського були сумішшю місцевих звичаїв та іноземних правових принципів.

Литовсько-руське право ввібрало традиції Київської Русі, але також запозичило європейські правові елементи. Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років запровадили розширені юридичні права та першу систему прокурорів, встановили формальні процедури доказування та створили право на апеляцію до вищих судів. В Україні захист у кримінальних справах бере свій початок ще з давніх часів. Сьогодні можемо розуміти, як працюють системи захисту прав людини, дивлячись на закони та правила, пов'язані з війною, і як це було в історії.

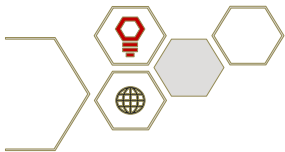
Ключові слова: гуманітарний захист прав людини, кримінально-процесуальні гарантії, «Руська Правда», Литовські статuti, історико-правовий аналіз.

Genesis of humanitarian and criminal-procedural protection of human rights in the Ukrainian lands: from the Rus'ka Pravda to the Lithuanian Statutes

Ihor Hanenko,

PhD in Law, Prosecutor of the Kherson District Prosecutor's Office of the Kherson Region, Kherson, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>

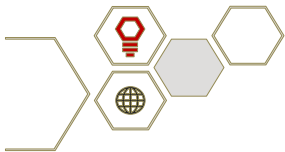
Abstract: The relevance of this study lies in the fact that modern society has challenges in the sphere of criminal procedural protection of human rights and

therefore society needs to understand the way this protection was developed throughout history. Modern law has managed to make great steps of development but its humanitarian principles have their roots in the legal systems of Kyivan Rus and the Grand Duchy of Lithuania that existed centuries ago. The Ukrainian lands received one of their first codified laws through Rus'ka Pravda which protected human life and honor and property rights and family rights through its basic mechanisms of criminal responsibility that used proportional sanctions and restorative compensation and social justice principles. The study of medieval legal norms shows that social consensus and customary law played a crucial role in building legal protection systems which later evolved into the codified laws of Lithuanian statutory law.

The judicial growth in the Grand Duchy of Lithuania led to the complex combination of the native customs with foreign legal elements and Ruthenian law of Lithuanian origin was based on Old Russian legislation but it slowly adopted European legal concepts. The three Lithuanian Statutes that were published in 1529, 1566 and 1588 brought in enhanced court procedures that allowed defense attorneys to represent clients, and established formal evidence rules and established appeal processes for pertinent court issues with fair trial rights and restriction of local official arbitrariness.

According to the study of the law between then and now the medieval rules had some of the fundamental aspects of human rights, such as protection of individuals in court, checks on the abuse of power, the right to legal counsel and protection of excessive punishment. In a nutshell, the criminal court protection which developed in Ukrainian territory goes back to long ago and is essential to know in order to know how contemporary armed conflict and domestic law view human rights protection. The review of law and history of such documents as Rus'ka Pravda and Lithuanian Statutes demonstrates the gradual evolution of protective mechanisms and allows us to find conceptual parallels with modern legal institutions

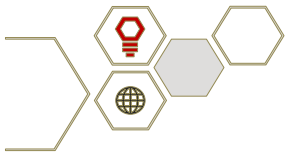
which make this historical experience an important background to further legal evolution and scientific knowledge of the mechanisms of human rights protection.

Keywords: humanitarian protection of human rights, criminal procedural guarantees, «Rus'ka Pravda», Lithuanian statutes, historical and legal analysis.

Постановка проблеми. Сучасна Україна, перебуваючи у визначальній фазі державного становлення, об'єктивно зіткнулася з необхідністю проведення широкомасштабних адміністративно-правових докорінних перетворень, динаміка яких безпосередньо позначається на функціонуванні ледь не всіх державних інститутів. Зрозуміло, що цей складний процес, який вимагає глибокого переосмислення, особливо гостро відчувається у сфері кримінально-процесуальних механізмів, чие фундаментальне призначення полягає саме у забезпеченні та беззастережному захисті прав людини.

Актуальність теми визначається саме такою потребою – осмисленням історичних підстав сучасного кримінально-процесуального захисту прав людини, адже правова культура та правотворчі практики, що діяли на українських землях в епохи раннього середньовіччя та нового часу, стали першоосновою для формування національних і загальноєвропейських ідей про справедливість, законність та захист свобод. Зокрема, одним із перших кодифікованих джерел давньоруського права була «Руська Правда», яка включала норми щодо кримінальної відповідальності та процедур правосуддя, закладаючи основи правового регулювання суспільних відносин у XI–XII ст. [9, с. 382].

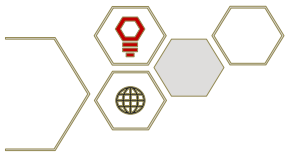
У свою чергу, Литовські статuti Великого князівства Литовського, що охоплюють XVI ст., виступали комплексними збірниками норм, які значною мірою продовжували давньоруські правові традиції та включали регламентацію кримінально-процесуальних відносин, у тому числі щодо порядку судочинства, доказування та статусу сторін у суді [1, с. 22].

Попри достатню кількість наукових праць з історії правоохоронної системи на території України, суттєво менше уваги приділено саме історико-правовому аналізу становлення гуманітарних і кримінально-процесуальних гарантій захисту прав людини в періоди раннього становлення правової системи. Існує фрагментарність у трактуванні джерел, часових меж розвитку та логіки переходу від давніх кримінальних норм до більш системних – як у Литовських статутах, так і в пізніших правових актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців значна увага приділяється вивченню історичного розвитку гуманітарного та кримінально-процесуального захисту прав людини на українських землях від часів «Руської правди» до Литовських статутів. У праці М. С. Пасічника аналізується Руська правда як основний законодавчий документ Давньої Русі, що заклав перші принципи захисту прав людини та визначив базові процесуальні гарантії для учасників судочинства [7]. У дослідженні Р. Тузова приділено увагу історії розвитку права на захист за Руською Правдою та Литовськими статутами, автор підкреслює, що норми кримінального процесу та захисту прав потерпілого і обвинуваченого поступово ускладнювалися, що свідчить про еволюцію юридичної думки в регіоні [11].

Важливим напрямом є також аналіз Литовських статутів як правових пам'яток, що вплинули на формування кримінального та процесуального права в Україні. Н. В. Атаманова досліджує Литовські статuti в контексті системи вітчизняних джерел права, наголошуючи на їхньому значенні для розвитку юридичної техніки та регламентації правовідносин [1]. А. О. Гурбик розглядає редакції Статутів Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр., підкреслюючи, що вони відображають поступове уніфікування кримінально-правових норм і гарантій захисту прав учасників судочинства [4]. М. М. Яцишин та А. І. Смолюк у своєму дослідженні приділяють увагу Волинському статуту 1566 року як взірцю прогресивної європейської правової

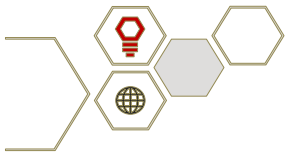
традиції, що передбачав комплексні заходи щодо захисту прав осіб у кримінальних справах [12].

Значну увагу сучасні науковці приділяють аналізу конкретних інституційних механізмів захисту. В. М. Єднак досліджує історичний розвиток реформування системи правоохоронних органів в Україні від давніх часів до утворення СРСР, вказуючи на трансформацію підходів до організації захисту прав людини у кримінальному процесі [6]. А. В. Піддубна у своїй праці розглядає сутність процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування, акцентуючи увагу на еволюції цих механізмів від середньовічних джерел до сучасних норм [9].

Окрему групу становлять праці, що досліджують кримінальне право Галицько-Волинської держави. Р. Бунт аналізує місцеві правові норми та їхній внесок у формування системи кримінальної відповідальності та захисту прав потерпілих [2]. Крім того, С. Ковальова порівнює місце українського права в системі права Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, висвітлюючи вплив Литовських статутів на розвиток юридичної думки та правових гарантій [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність численних досліджень історії права на українських землях, недостатньо уваги приділено системному аналізу формування гуманітарних і кримінально-процесуальних гарантій захисту прав людини в середньовіччі. Залишається невирішеним питання послідовності та логіки переходу від звичаєвих норм до кодифікованих актів, таких як «Руська Правда» та Литовські статuti, а також конкретних механізмів захисту прав учасників судочинства.

А отже, ретельне дослідження актуальних наукових напрацювань неминуче підводить до усвідомлення фундаментальної значущості послідовного та системного вивчення історичного шляху становлення кримінально-процесуального захисту на українських землях. Чи є це

абсолютно необхідним? Безсумнівно, так! Адже лише комплексне досягнення еволюції правових норм, процесуальних гарантій та їхнього безпосереднього впливу на сучасне законодавче поле виступає тим незамінним механізмом, який дозволяє глибинно зрозуміти ключові закономірності, що визначають розвиток усієї вітчизняної правової системи, а також формують базові принципи забезпечення прав і свобод особи.

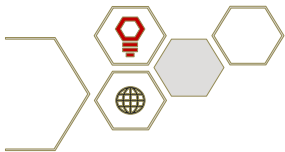
Таким чином, необхідне комплексне дослідження історичного шляху формування кримінально-процесуального та гуманітарного захисту прав людини на українських землях, яке дозволить прослідкувати еволюцію правових норм та встановити концептуальні паралелі з сучасними гарантіями прав людини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) - простежити еволюцію гуманітарних і кримінально-процесуальних інститутів на українських землях у середньовіччі.

Методологія дослідження. У цій роботі застосовано комплекс історико-правових, системних та порівняльних методів наукового дослідження, що дозволяє всебічно простежити еволюцію кримінально-процесуального та гуманітарного захисту прав людини на українських землях від ранньоруського періоду до кодифікацій XV-XVI ст.

Історико-правовий метод, на наш погляд, найбільш ефективний для реконструкції формування правових норм, інститутів та практик, а також для відтворення логіки їх розвитку у контексті суспільно-політичних умов Київської Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського. Він дозволяє простежити, яким чином, окремі правові норми та судові процедури відображали потреби захисту прав людини у різні історичні періоди.

Системний метод застосовано для аналізу взаємозв'язків норм, інститутів та соціально-політичних структур, що дозволяє розглядати право як цілісну соціально-правову систему. З його допомогою досліджено, як норми

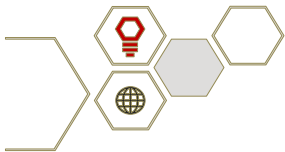
взаємодіяли між собою, забезпечували захист особи та регулювали суспільні відносини.

Порівняльний метод використано для зіставлення норм «Руської Правди», Галицько-Волинського права та Литовських статутів, що дає змогу виявити закономірності трансформації процесуальних гарантій, принципів пропорційності покарання та гуманітарного підходу до потерпілих. Цей метод дозволяє простежити, як певні правові інститути та процедури змінювались у часі та які з них були адаптовані в наступних кодифікаціях.

Використання зазначених методів дозволяє не лише реконструювати послідовність розвитку кримінально-правових інститутів, але й показати конкретний механізм застосування норм на практиці, окреслити принципи захисту прав людини та їх поступове інтегрування у сучасне кримінально-процесуальне право.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальній історико-правовій динаміці формування кримінально-процесуального та гуманітарного захисту прав людини «Руська Правда» займає ключове місце як перший кодифікований правовий акт на території Київської Русі, що охоплює основні правові норми, спрямовані на регулювання суспільних відносин і захист фундаментальних прав особи. В умовах феодального суспільства, де звичаєве право відігравало домінуючу роль, саме «Руська Правда» виступила тим механізмом, який упорядкував норми щодо запобігання конфліктам, відновлення порушених прав і визначив першочергові принципи правового захисту, що мали гуманітарний характер. У її основі лежало прагнення забезпечити можливість юридичного вирішення спорів, компенсацію шкоди та захист потерпілих від сваволі окремих осіб чи груп [11, с. 335].

Історико-правовий контекст «Руської Правди» відображає процес переходу від усного звичаєвого права IX–X ст. до формування систематизованого писемного права, що стало відповіддю на потреби розбудови державних інститутів та посилення ролі центральної влади в

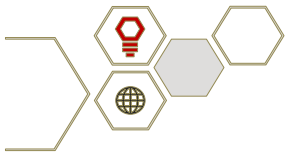

регулюванні суспільних відносин. На цьому етапі правові норми мали подвійну природу: вони утверджували правові рамки поведінки та відновлювали соціальну рівновагу серед членів общини, а також виконували функцію захисту особи в умовах загальної правової невизначеності [10, с. 8].

Фундаментальною площиною правового упорядкування, яке охоплювала «Руська Правда», беззаперечно, виступали імперативні положення, покликані забезпечити недоторканність людського життя, захистити честь особи та убезпечити її власність. Слід зазначити, що поняття «образа», коли воно фігурувало в нормативних актах цього джерела права, тлумачилося значно ширше за звичайне порушення правових приписів; по суті, воно завжди означало пряме й цілеспрямоване зазіхання, котре спричиняло шкоду – чи то моральну, чи суто матеріальну, чи навіть фізичну – іншим членам тогочасного суспільного об'єднання. «Руська Правда» диференціювала форми такої шкоди: від тілесних ушкоджень і побоїв до навмисного вбивства, від крадіжок до руйнування майна. Ця диференціація сприяла встановленню пропорційних заходів відповідальності, які мали на меті не лише покарання, а й відшкодування збитків потерпілому, що є однією з ранніх форм гуманітарного підходу до правового регулювання [7, с. 90].

Наприклад, «Руська Правда» передбачала різні санкції за «образу» та крадіжки залежно від характеру діяння: навмисне убивство, тілесні ушкодження і пограбування трактувалися як окремі категорії правопорушень з чітко встановленими матеріальними санкціями; одночасно факт крадіжки з приміщення або підпал будівлі розглядався як серйозне порушення, що тягло суворіші наслідки. Така система диференціації тяжкості діянь і відповідних наслідків була попередником принципу пропорційності покарання, який пізніше ставав ключовою складовою кримінального права [11, с. 336].

У «Руській Правді» також містилися положення щодо охорони сімейних прав і спадкування, що мало важливе значення для збереження майнових і соціальних інтересів осіб та їхніх родин. Регламентація спадкових відносин,

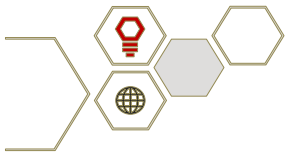

встановлення порядку передачі майна при відсутності прямих спадкоємців та права опіки над неповнолітніми спадкоємцями свідчили про прагнення правової системи забезпечити стабільність родинних правових відносин, їх захист від свавілля третіх осіб чи інтересів князівської влади.

Судочинство функціонувало не лише через централізовані інституції, а й через участь родичів, сусідів та інших членів общини у встановленні істини та забезпеченні правової підтримки сторонам спору. Зокрема, у процесі доведення певних обставин могли виступати «послухи» чи інші відповідальні особи, що своїми свідченнями сприяли вирішенню питання про невинуватість або винність сторони. Такий підхід підсилював соціальний контроль, сприяв інтеграції права у повсякденне життя суспільства та фактично становив ранній інститут захисту прав потерпілих за участю общини [7, с. 93-94].

У контексті кримінальної відповідальності та покарань важливо відзначити, що «Руська Правда» не знала репресивної моделі покарання, яку ми бачимо в пізніших правових системах, а базувалась на штрафних санкціях та матеріальному відшкодуванні як основних заходах реагування. Смертна кара або конфіскації майна застосовувалися лише в окремих випадках і, як правило, у межах найтяжчих злочинів, що підкреслює, що правова система прагнула обмежувати крайні форми покарання та зберігати соціальну стабільність. Така практика вже містила в собі елементи соціальної справедливості та гуманітарного підходу до захисту особи: пріоритетом у ній ставало відновлення порушених прав та запобігання необґрунтованому застосуванню каральних заходів [6, с. 4].

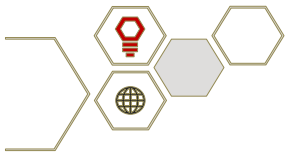
Загалом аналіз норм «Руської Правди» показує, що навіть на ранньому етапі розвитку права на українських землях існували первинні принципи пропорційності покарання, соціальної справедливості та гуманітарної орієнтації на захист прав людини, які згодом стали складовою частиною більш розвинутих правових систем, включно з Литовськими статутами.

У розвитку правової традиції українських земель Галицько-Волинська держава виступає важливим етапом, на якому формувалися концепти кримінального права та механізми захисту прав людини в умовах феодального устрою. Спадщина «Руської Правди» не лише збереглася на західних землях Русі, але й стала основою для подальшої правової думки та практики, що у Галицько-Волинській державі набули більш вираженої структури та глибшого правового змісту. За твердженням Р. Бунта, такий правовий ареал характеризувався феодальною ієрархією, де станові відмінності впливали на юридичний статус осіб і застосування норм, але при цьому відбувався поступовий перехід від звичаєвих форм правосуддя до більш упорядкованих інститутів кримінального захисту [2].

Правове мислення Галицько-Волинської держави розглядало злочин не лише як приватно-родове посягання, а й як порушення загального правопорядку, що загрожувало безпеці суспільства [12, с. 34-35]. Такий підхід свідчив про значну еволюцію у розумінні кримінального діяння порівняно з ранньою добою Київської Русі, де основою покарання частіше була приватна відплата чи громадський осуд. З позиції норм того часу, злочин розглядався як посягання на авторитет князя та стабільність державних інститутів, що відображає поступове включення кримінального права у сферу державного регулювання суспільних відносин.

Особливості кримінального правового регулювання в Галицько-Волинській державі суттєво відрізнялися від попередніх норм. Зокрема, джерела правового регулювання включали норми «Руської Правди» та звичаєве право, але для визначення покарання використовувалися чіткіші критерії, зокрема поділ майнових санкцій на «віру» та «годовщину», що передбачали відшкодування збитків як потерпілому, так і поповнення князівської скарбниці – явище, яке остаточно виводило кримінальне право з виключно приватної сфери до публічної компетенції держави. Таке формулювання відповідальності відображало поєднання індивідуальної та

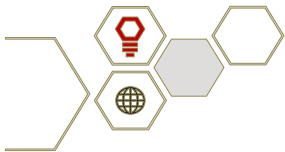

колективної відповідальності, коли юридична відповідь на злочин враховувала інтереси окремої особи та суспільного порядку [9, с. 385].

Система покарань, що свого часу оформилася в межах цієї держави, відзначалася глибокою своєрідністю: вона, з одного боку, поєднувала цілком поширені матеріальні стягнення, представлені у вигляді грошових штрафів, а з іншого – правозастосовна практика незмінно містила в собі надзвичайно суворі заходи впливу, серед яких фігурувало таке поняття, як «потік і пограбування» і, що особливо важливо підкреслити, смертна кара, до якої вдавались виключно у вкрай рідкісних, чітко окреслених законодавством ситуаціях.

Процесуальні інститути, які склалися в Галицько-Волинській державі, відображали логіку переходу від кровної помсти до організованого правосуддя. Судові розгляди здійснювались як через загальні громадські збори чи верви, що керувалися усним звичаєвим правом, так і через участь княжих представників у справах середньої та тяжкої тяжкості [2]. В окремих випадках громада мала повноваження не лише розглядати справи, а й здійснювати судочинство щодо осіб із вищих станів, що свідчило про відносну автономність громадських механізмів. Однак із поглибленням ролі княжої влади та появою писаних правових норм підвищувався рівень формалізації процедур, що сприяло розвитку процесуальних інститутів, включно з фіксацією свідчень, участю сторін у розгляді та поступовою появою письмових доказів.

Особлива увага у джерелах відводилась регулюванню кримінально-правових відносин з урахуванням соціальної нерівності: покарання за одні й ті самі діяння могли різнитися залежно від становища правопорушника, що було характерною ознакою феодального права та відображало станові привілеї. Така практика, хоча і суперечила ідеї рівності перед законом, одночасно виступала елементом соціальної справедливості у

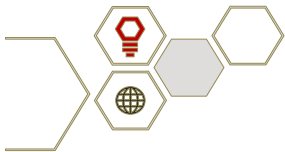
межах наявної соціальної структури, оскільки прагнула відновити порушені права у способах, прийнятних для тогочасного суспільства [6, с. 4].

Надзвичайно важливо підкреслити, що військові операції та захист мирного населення від самого початку отримували вельми точне правове визначення. Адже кримінальне законодавство не обмежувалося простим покаранням за шкоду, заподіяну окремій особі; воно передбачало суворі санкції практично за будь-який вчинок, спрямований на дестабілізацію суспільного порядку – і це, з огляду на перманентні зовнішні загрози та нескінченні збройні сутички, набувало беззаперечно першорядного значення [15, с. 313].

Як наслідок, істотно посилювалася кара за злочини, здатні розхитати внутрішню безпеку держави або поставити під пряму й безпосередню загрозу спокійне існування її мешканців, що, навіть якщо брати до уваги суворі середньовічні військові реалії, відкриває шлях до розуміння зародження перших правових засад гуманітарного захисту.

Таким чином, правова історія Галицько-Волинського князівства бездоганно ілюструє той послідовний, але динамічний перехід, який відбувся у сфері судочинства: ми бачимо, як князівство віддалялося від первісної, значною мірою племінної, справедливості до створення повноцінної, структурованої системи кримінального права. Ця система, до речі, не просто функціонувала автономно; вона послужила безпосереднім фундаментом для подальших масштабних кодифікацій, кульмінацією яких згодом стали відомі нам Литовські статuti.

У процесі історичного розвитку правових систем українських земель епоха Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) відіграла визначальну роль у становленні й кодифікації кримінально-процесуального захисту прав людини. Починаючи з другої половини XV століття, правотворча діяльність у ВКЛ поступово виходила за межі усних звичаїв і локальних судових практик, що були спадщиною Русі, і переходила до систематизованої форми

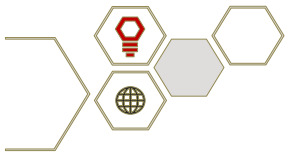

письмового права. Саме в цей період, у 1440–1441 роках, з’являються перші письмові судові зібрання, відомі як уставні земські грамоти або обласні привілеї, які стали прообразом майбутнього кодифікованого законодавства Великого князівства Литовського. Ці акти містили норми різного характеру, зокрема кримінально-процесуального, і відображали потребу у більш формалізованому правовому механізмі захисту прав особи в умовах феодальної державності [1, с. 23].

Кульмінацією кодифікаційного процесу стали три редакції Литовських статутів – 1529, 1566 і 1588 років, які фіксували спробу упорядкувати правові норми у всіх галузях права, включно з кримінальним та процесуальним [4]. Вказані статuti поєднували норми римського, польського, руського і німецького права, що стало важливою рисою правової інтеграції та адаптації правових інститутів у багатонаціональній державі [3, с. 126-127].

Вплив ВКЛ на українські землі був комплексним: він не лише утверджував політичну владу, а й суттєво трансформував місцеві кримінально-процесуальні й гуманітарні норми, що йшли від «Руської Правди» та попередніх феодальних практик. Джерельна база статутів включала не тільки місцеві звичаї та «Руську Правду», але й норми привілеїв, законодавчі кодекси сусідніх держав та місцеві громади, що сприяло формуванню правової системи з чіткою ієрархією норм та процедур [11, с. 336].

Порівняльний аналіз з «Руською Правдою» дозволяє виявити динаміку розвитку процесуальних гарантій. Якщо у давньоруському першоджерелі основним механізмом забезпечення правосуддя були усні процедури, спираючись на свідків, родові структури та громадський контроль, то Литовські статuti вже встановлювали фіксовані правила судового розгляду справ, участі сторін, формалізації доказів, а також роль осіб, які представляли інтереси цих сторін у суді – «прокураторів» (адвокатів) [9, с. 387]. Так, у VIII розділі першої редакції Статуту закріплювалися права прокурора

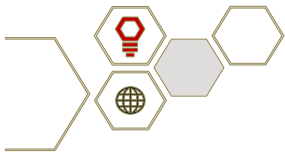

представляти своїх підзахисних у судових справах, що включали кримінальні, господарські та цивільні спори, і визначалися юридичні підстави та вимоги до цієї діяльності. Важливим кроком у напрямі захисту прав людини стало закріплення статусу адвокатів у другій та третій редакціях Литовського статуту (1566 та 1588 рр.), де чітко розмежовувалися ролі прокурора і «заступника», встановлювалися підстави, в яких особа могла скористатися захистом, а також вводилася юридична відповідальність захисників за зраду інтересів клієнта [4; 5]. Такий розвиток процесуального інституту демонстрував прагнення обмежити свавілля влади місцевих суддів та унійного судочинства, впорядкувати процедури захисту прав людини і встановити обов'язкові гарантії участі захисника у процесі.

У Статутах знайшли відображення й межі влади судових та адміністративних органів, коли «вище право» дозволяло звертатись до великокнязівської канцелярії у випадку суперечки з представниками місцевої влади, що стало юридичним механізмом контролю над неправомірністю вироків і розширенням доступу до справедливого розгляду [4].

Зважаючи на постійну потребу захисту прав особистості в умовах як міждержавних протистоянь, так і внутрішніх соціальних збурень, законодавча база ВКЛ, що функціонувала на наших землях, являла собою амбітну спробу впорядкувати життя. Це був вагомий крок до легітимізації порядку в той непростий час феодальних міжусобиць, військових загроз та гострої соціальної напруги. Саме ці статuti, що успадкували правову мудрість «Руської Правди» та норми звичаєвого права, доповнивши їх нововведеннями, стали основою.

Дослідження нормативних механізмів кодифікацій XIII–XVI ст. свідчить про поступовий перехід від традиційних норм феодального права до розвинутих письмових процесуальних гарантій, що передбачали участь захисників, право на справедливий розгляд і захист суб'єкта судових відносин у господарських, кримінальних та цивільних спорах. Цей процес

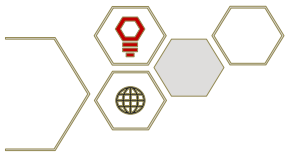

віддзеркалював зміну соціально-політичного ладу та навколишніх міждержавних впливів Великого князівства Литовського, де формувалися перші елементи правового захисту особи на основі задокументованих норм [14, с. 118-119].

У порівнянні з нормами «Руської Правди», які ще зберігали риси звичаєвого права із спрощеними формами захисту та каральними санкціями, Литовські статuti пропонували більш структуровану систему правових гарантій. У «Руській Правді» захист прав ґрунтувався на матеріальній компенсації, «вірах» чи «годовщинах» і спирався на загальні звичаї та колективну відповідальність родин і громад [10, с. 11]. У Литовських статутах ці підходи значно розширилися: було визначено персональний статус захисника, закріплено його права на участь у судових процесах і встановлено адміністративну відповідальність за невиконання функцій захисту [1, с. 23-24]. Так, у VIII розділі Статуту закріплювався інститут «прокураторів», які мали права представляти інтереси підзахисних у суді, і вводилися суворі санкції за зловживання цими правами, що вже наближало процесуальні механізми до сучасних гарантій законності і права на захист.

Сучасні принципи кримінально-процесуального права, які передбачають право кожної особи на захист, справедливий розгляд і процесуальні гарантії, мають свої історичні прообрази саме в нормах середньовічного права. Розвинута система участі захисників у суді, регламентація їх повноважень, а також механізми притягнення до відповідальності за неправомірну поведінку в межах процесу – усе це дозволяє бачити чіткі концептуальні паралелі між нормами «Руської Правди», Литовських статутів і сучасним процесуальним правом, що ґрунтується на забезпеченні прав людини у всіх стадіях кримінального та адміністративного провадження.

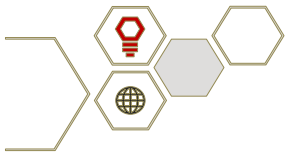
Висновки. Таким чином, на правовий розвиток країни може впливати захист прав людини в минулому, і можуть бути створені нові заходи захисту,

які поєднують досвід вітчизняного права з міжнародними принципами верховенства права в кримінально-процесуальному праві сьогодні. Ця галузь є не лише предметом академічних досліджень, а й має соціально-правову функцію, спрямовану на узгодження українського законодавства з міжнародними правовими стандартами у сфері захисту осіб у гуманітарному та кримінальному праві.

Список використаних джерел

1. Атаманова Н. В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 22–24. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-1/part_1/8.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
2. Бунт Р. Кримінальне право Галицько-Волинської держави. *Lex-line*. 2020. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3098&language=ua& (дата звернення: 12.12.2025).
3. Грицишен Д. О., Соха С. І., Корзун С. В. Удосконалення державної політики протидії кіберзлочинності на основі досвіду країн Європейського Союзу. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 4 (110). С. 125–144. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2024-4\(110\)-125-144](https://doi.org/10.26642/jen-2024-4(110)-125-144).
4. Гурбик А. О. Статuti Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Statuty_V (дата звернення: 12.12.2025).
5. Другий (Волинський) статут Великого князівства Литовського 1566 року. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm> (дата звернення: 12.12.2025).
6. Єднак В. М. Історичний розвиток реформування системи правоохоронних органів в Україні (з давніх часів до утворення СРСР).

Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 2(23), Том 3. С. 3–6. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2-3_2018/3.pdf (дата звернення: 12.12.2025).

7. Пасічник М. С. Руська правда як основний законодавчий документ Давньої Русі. *Квалілогія книги*. 2013. № 1 (23). С. 89–98. URL: <https://kk.uad.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/01/191-23.pdf> (дата звернення: 12.12.2025).

8. Перший (Старий) Статут Великого князівства Литовського 1529. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2012/11/1529.html> (дата звернення: 12.12.2025).

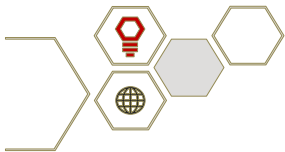
9. Піддубна А. В. Генезис розвитку наукової думки щодо сутності процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 6(6). – С. 381–393. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6\(6\)-381-393](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6(6)-381-393).

10. Руська правда : (Академічний список) / Українське правниче товариство в ЧСР; ред. Р. Лащенко. Прага: Держдрук, 1927. 18 с. (*Пам'ятки українського права*). URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002013> (дата звернення: 12.12.2025).

11. Тузов Р.О. Історія розвитку права на захист за Руською Правдою та Литовськими Статутами /Р.О. Тузов // *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: зб. наук. пр./відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко*. — Миколаїв: Іліон, 2017. — С. 335-339. URL: <https://hdl.handle.net/11300/17318> (дата звернення: 12.12.2025).

12. Яцишин М. М., Смолюк А. І. Волинський статут 1566 р. як взірць прогресивної європейської правової традиції. *Історико-правовий часопис*. 2025. № 24(1). С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/5>.

13. Яцишин М. Нововведення в загальних положеннях кримінального права та майнових покараннях за Першим Литовським Статутом 1529 р. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2(14). С. 3–6. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2019-2/1>.

14. Ковальова С. Місце українського права у правовій системі Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. *Право України*. 2020. №1. С. 116-128 DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2020-01-116>.

15. Tarasiuk S. Legal Regulation of Human Rights in Criminal Proceedings: Historical Heritage and Modern Practice. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 6 (66). Pp. 312–319. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.6.22>.